

об'єкта археологічної спадщини та відкриває шлях до більш повного та детального розуміння подій та процесів давньої історії.

АРХЕОЗООЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВАЛЕНТИНИ ІВАНІВНИ БІБІКОВОЇ

Аліна ВЕЙБЕР

Національний науково-природничий музей НАН України
lusyleakey@gmail.com

Veiber, A. Archaeozoological investigations of Valentyna Ivanivna Bibikova. *Valentyna Bibikova is an outstanding scholar-archaeozoologist. Areas of her scientific interests were connected with neolithization process, wild animals domestication, and reconstruction of the hunting strategies during Mesolithic period. She worked with the material from important sites from Palaeolithic, Mesolithic and Neolithic periods. Among them are: Myrne, Ihren 8, Girzheve, Laspi 7 and others. She improved the number of new archaeozoological methods for the analysis of animal bones. Most of them are still actual for today.*

Валентина Іванівна Бібікова (Зубарева) (1913—1993 рр.) — одна з найбільш професійних дослідниць в історії розвитку археозоологічної дисципліни. Сфера її наукових інтересів полягала на вивченні кісток тварин, зокрема ссавців, які походять з різновікових пам'яток археології та природних місцезнаходжень. Проблематика робіт Валентини Іванівни стосувалася реконструкції загальних рис та змін фауністичних комплексів плейстоцену та раннього голоцену. Матеріали багатьох досліджених нею пам'яток знайшли своє вираження в численних статтях дослідниці, а також — в наукових звітах дослідників археологічних пам'яток.

Незважаючи на те, що внесок В. І. Бібікової в розвиток археозоології в Україні досить вагомий, історіографічних робіт, присвячених її особистості та становленню її наукових поглядів, немає. Перелік більшості наукових праць В. І. Бібікової був опублікований палеонтологом О. М. Ковальчуком в роботі «Викопні хребетні України, бібліографічний покажчик» 2013 р. Основними джерелами для дослідження ідей науковиці є її публікації, колекції остеологічних матеріалів, з якими працювала В. І. Бібікова, особистий архів, який зберігається в допоміжному фонді відділу палеонтології ННПМ НАНУ. Біографія В. І. Бібікової описана в особовій справі, яка зберігається в науковому архіві Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ.

Велику кількість документів, а також подробиць про життя Валентини Іванівни, надав син Валентини Іванівни та Сергія Ми-

колайовича Бібікових — Андрій Сергійович Бібіков. Народилася Валентина Іванівна 1 червня 1913 р. в с. Халтурине В'ятської губернії (нині м. Орлов Кіровського краю РФ). Пов'язувала своє походження з корінним етносом місцевості — комі. У 1930—1932 рр. Валентина Іванівна почала працювати на посаді токаря-інструментальника на заводі «Физлабор. прибор» в м. Кірові. У 1932 р. вступила на 1 курс Московського державного університету на біологічний факультет, де навчається за спеціальністю зоологія хребетних. Науковим керівником Валентини Іванівни був археозоолог Веніамін Йосифович Цалкін (1903—1970). По завершенні навчання в університеті, 1937 р. Валентина Іванівна почала працювати старшим лаборантом відділу палеозоології Інституту зоології Академії наук УРСР (нині — Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ). Згодом відділ палеозоології трансформується в відділ палеонтології Національного науково-природничого музею НАНУ, а згодом молодшим науковим співробітником. Рання дослідження В. І. Зубаревої пов'язані з описом орнітофауни з місцезнаходження пліоценового часу (5,333—2,58 млн. р. т.) Одеські катакомби. Таким чином, у 1939 р. дослідницею був описаний вид *Gryzaja odessana* за знахідками двох уламків дистальної половини правої та лівої тибіо-тарсальних кісток, що належали двом дорослим особинам.

У 1940 р. дослідниця разом з І. Г. Підоплічком почала працювати над матеріалами пізньопалеолітичної стоянки Амвросіївка. Дослідження великої кількості кісткового матеріалу викопних зубрів дозволило визначити характерні риси, за якими можна відрізнити їх рештки від решток тура — *Bos primigenius*. Стаття «О некоторых отличительных чертах в костях конечностей зубра и тура» (1958) стала першим в світі дослідженням на цю тематику. Події Другої світової війни перервали плідні дослідження. З початком війни Валентина Іванівна не встигає евакуюватися з Києва та починає працювати на волонтерських засадах в київському шпиталі та авто-хірургічному відділенні № 65. Пізніше — лаборантом з захисту рослин. У 1943 р. переїжджає в с. Козацьке Бобровицького р-ну Чернігівської обл. З моменту звільнення селища від окупації у квітні 1944 р. Валентина Іванівна працює в сільському шпиталі.

По завершенню воєнних подій дослідниця була зарахована на попередню посаду в Інститут зоології, де продовжила вивчення морфології викопних форм ссавців та птахів. Сфера зацікавлень Валентини Іванівни в цей час пов'язана з фауністичними комплексами та умовами існування різних видів тварин четвертинного періоду території України. Дослідниця продовжує приймати участь в геологічних та археологічних експедиціях в якості палеозоолога, серед яких — Єнісейська геологічна експедиція, експедиція на Валдайське узвишшя, археологічні дослідження

біля р. Десна, с. Іллінка, античне місто Ольвія та інші. Тісно співпрацює з Інститутом археології АН УРСР і визначає кістки тварин з археологічних пам'яток різного часу. У 1944—1946 рр. викладає курс «палеонтологія хребетних» на географічному факультеті Київського державного університету (нині КНУ ім. Тараса Шевченка). У 1949 р. захистив кандидатську дисертацію «Реконструкція стада викопних зубрів», в основі якої лежало дослідження матеріалів пам'ятки Амвросіївка.

Після отримання наукового ступеню дослідниця переїжджає до Ленінграду через сімейні обставини. За цей час вона співпрацює з такими палеонтологами як М. К. Верещагін, В. Е. Гаррут К. Б. Юрьев, та І. А. Єфремов.

По поверненні до Києва у 1956 р., Валентина Іванівна продовжила працювати в музеї, де залишається до кінця своєї наукової діяльності. Також тісно співпрацювала з Інститутом археології АН УРСР. За цей час вона визначає археозоологічний матеріал з низки знакових археологічних пам'яток, таких як Дерев'янка, Фат'ма-Коба, Аман-Кутан I, Ольвія, Товста могила.

Результати опрацювання фауністичного матеріалу з низки археологічних пам'яток дозволили реконструювати кліматичні зони та особливості змін теріокомплексів в плейстоцені та ранньому голоцені території України. Дослідниці вдалося виокремити види тварин, які умовно характерні для степових та лісових регіонів. Завдяки накопиченим даним видового визначення теріофауни різновікових археологічних пам'яток вдалося прослідкувати як змінювались кліматичні зони та ландшафти в різні історичні та геологічні епохи. Наприклад, вдалося реконструювати ареали існування дикого кабана в плейстоцені та голоцені, зібрати відомості про розповсюдження тарпана, сайги, тура та інших копитних тварин.

Описала знахідки кісткових решток левів з поселень енеолітичного часу біля с. Маяки та м. Болград Одеської обл. Дослідниця утрималася від інтерпретацій цього явища, що сприяло появі низки дискусій щодо ареалу існування левів в ранньому голоцені.

У 1970-х рр. Валентина Іванівна працювала з матеріалами раннього неоліту Близького Сходу — поселенням Ярим-Тепе (Сучасний Ірак) хасунської культури. На підставі отриманих результатів дослідниця підтвердила висновки попередніх дослідників — І. І. Вавилова та В. М. Боголюського про одомашнення свійських тварин в цьому регіоні.

Одним з результатів багаторічних досліджень мезоліту та неоліту України стало оформлення вітрин природничого музею, які присвячені промисловим тваринам мезолітичних мисливців та процесам одомашнення диких тварин.

Із 1971 р. В. І. Бібікова стає членом міжнародної комісії з розробки методичної програми археозоологічних досліджень.

Навчає археозоологічним дослідженням таких фахівців як А. В. Старкін та О. П. Журавльов.

За життя дослідниці визначила матеріали багатьох опорних пам'яток для вивчення палеоліту, мезоліту та неоліту України. Методи її роботи піднесли дослідження археозоології на якісно новий рівень та залишаються взірцем якості археозоологічних досліджень.

ВПЛИВ ІДЕОЛОГІЇ НА МЕТОДИКУ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК У 20—30-х рр. ХХ ст. В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Ігор ЦЕУНОВ

Інститут археології НАН України

igortseunov@gmail.com

Tseunov, I. The ideological impact in methodology of the Palaeolithic sites in 1920—30^s in Soviet Ukraine. *Science was controlled by Soviet government in 1930^s. The aim of the Soviet Communistic ideology in archaeology was theoretical conclusions. The field works methodology was connected with many factors. Methodology was divided due to the idea of the site and excavation's technique. The idea of the site was high-priority for Soviet archaeological thought. It unified only in 1930^s. The Palaeolithic site was understood as an ancient people settlement and accumulative place for archaeological objects. At the same time, the excavation's technic was different, and many factors depended on it, such as: topography, archaeological theory, funding, deadline or on-the-spot decisions of archaeologists in each situation.*

З початку 1920-х рр. в СРСР давня історія викладалась в системі партійної освіти у вигляді історії розвитку суспільних форм. Стадіальна концепція розуміння історії була оголошена марксистською та єдино правильною для радянської гуманітаристики. Палеолітична первісність трактувалась як доба первісного комунізму або дородове суспільство. Політичний лексикон у ті часи твердо входить в археологію.

Співробітники лєнінградського ДАІМК С. М. Биковський, І. І. Смірнов, В. Й. Равдонікас та інші чітко ставили питання про взаємозв'язок археології та політики. У їхньому розумінні пролетаріат не має підстав соромитися та приховувати зв'язок науки і політики. Натомість «буржуазні» дослідники мали приховувати такий зв'язок, хоча насправді він, звісно ж, мав місце бути.

Отож мета даної роботи — з'ясувати, наскільки ідеологія впливала саме на методику досліджень палеолітичних пам'яток у 1920—30-х рр.